

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA O'QUV MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISHGA TA'SIR ETUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR

Odilova Mahfuza Ochilovna, Buxoro davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning o'quv faoliyatidagi motivatsiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar tahlil qilinadi. O'quv motivatsiyasi shaxsning kasbiy rivojlanishga, bilim olishga va o'zini namoyon etishga bo'lgan ehtiyojlari bilan bog'liq bo'lgan ichki va tashqi psixik kuchlanish sifatida namoyon bo'ladi. Maqolada motivatsiyani shakllantiruvchi omillar sifatida shaxsiy qadriyatlar tizimi, o'zini anglash, emotsional barqarorlik, o'z-o'zini baholash, kasbiy identifikatsiya, shuningdek, ta'lim muhitidagi psixologik qo'llab-quvvatlash va pedagogik yondashuvlarning roli chuqur tahlil etiladi. Tadqiqot asosida bo'lajak o'qituvchilarda barqaror o'quv motivatsiyasini rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak pedagog, o'quv motivatsiyasi, psixologik omillar, o'zini anglash, shaxsiy qadriyatlar, o'z-o'zini baholash, kasbiy identifikatsiya, emotsional barqarorlik, ichki motivatsiya, o'quv muhiti.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Одилова Махфуза Очиловна, Преподаватель Бухарского государственного педагогического института

Аннотация: В данной статье анализируются основные психологические факторы, влияющие на формирование учебной мотивации у будущих педагогов. Учебная мотивация рассматривается как внутренняя и внешняя психическая напряженность, связанная с потребностью личности в профессиональном развитии, получении знаний и самореализации. В статье глубоко рассматриваются такие факторы, как система личных ценностей, самопознание, эмоциональная стабильность, самооценка, профессиональная идентификация, а также роль психологической поддержки и педагогических подходов в образовательной среде. На основе проведенного анализа разработаны психологические подходы и практические рекомендации по формированию устойчивой учебной мотивации у будущих учителей.

Ключевые слова: будущий педагог, учебная мотивация, психологические факторы, самопознание, личные ценности, самооценка, профессиональная идентичность, эмоциональная стабильность, внутренняя мотивация, образовательная среда.

PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE FORMATION OF LEARNING MOTIVATION IN FUTURE EDUCATORS

Odilova Mahfuza Ochilovna, Lecturer at Bukhara State Pedagogical Institute

Abstract: This article analyzes the key psychological factors influencing the formation of learning motivation in future educators. Learning motivation is defined as a form of internal and external psychological drive associated with the individual's need for professional development, knowledge acquisition, and self-realization. The article explores in depth the role of personal value systems, self-awareness, emotional stability, self-evaluation, professional identity, as well as psychological support and pedagogical approaches within the educational environment. Based on the findings, psychological strategies and practical recommendations are proposed for developing sustainable learning motivation among future teachers.

Keywords: future educator, learning motivation, psychological factors, self-awareness, personal values, self-evaluation, professional identity, emotional stability, intrinsic motivation, educational environment.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqobat kuchaygan davrda ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi muhim omil sifatida

qaralmoqda. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglarda o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyani shakllantirish, ularning kelgusidagi kasbiy o'sishi va mehnat samaradorligini belgilovchi asosiy psixologik omillardan biri hisoblanadi. O'quv motivatsiyasi – bu shaxsning o'z bilim darajasini oshirish, kasbiy kompetensiyalarni egallash va shaxsiy salohiyatni namoyon etish ehtiyojidan kelib chiqadigan ichki turtki hisoblanib, u o'qish jarayonidagi faollikni belgilaydi.

Motivatsiya, ayniqsa ichki motivatsiya, shaxsning maqsad sari ongli harakati, bilimga nisbatan ijobiy munosabati, mustaqil fikrlash va o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoji orqali shakllanadi. Bo'lajak pedagoglarning o'quv motivatsiyasi nafaqat ularning oliy ta'limdagi muvaffaqiyatini, balki kelajakda qanday o'qituvchi bo'lishini ham belgilaydi. Shunday ekan, motivatsiyani shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash, ularni tizimli tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish pedagogik psixologiya uchun dolzarb ilmiy va amaliy masala hisoblanadi.

Mazkur maqolada bo'lajak pedagoglarning o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasini shakllantirishda ishtirok etuvchi psixologik omillar, xususan shaxsiy qadriyatlar, o'zini anglash, emotsional barqarorlik, o'z-o'zini baholash va kasbiy identifikatsiya kabi jihatlar nazariy va amaliy asosda tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligini sifatli tashkil etish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning o'quv jarayoniga bo'lgan munosabati, o'zlashtirish darajasi va kasbiy shakllanishi, avvalo, ularning ichki motivatsiyasi darajasi bilan chambarchas bog'liqdir. Aynan motivatsiya – bu shaxsning bilim olish, kasbiy o'sishga erishish va o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarish yo'lidagi ichki kuchidir. Shu bois, bo'lajak pedagoglarda o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyani shakllantirishning psixologik asoslarini chuqur o'rganish hozirgi davrda ta'lim psixologiyasining dolzarb yo'nalishlaridan biri sanaladi.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, motivatsiyasi past bo'lgan talabalar ta'limga nisbatan sust munosabatda bo'ladi, kasbiy faollik namoyon etmaydi va kelajakdagi o'qituvchilik faoliyatida yetarli darajada ijtimoiy mas'uliyat sezmaydi. Aksincha, ichki motivatsiyasi rivojlangan talabalar bilim olishga ongli yondashadi, faol, tashabbuskor va mas'uliyatli bo'lib shakllanadi. Bu esa ularning kasbiy identifikatsiyasini mustahkamlab, kelajakda samarali pedagog bo'lib yetishishlariga zamin yaratadi.

Shuningdek, o'quv motivatsiyasi nafaqat shaxsiy psixologik holat, balki o'qituvchi-shogird munosabatlari, ta'lim muhitining emotsional iqlimi, o'qitish metodlari va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimi bilan ham bog'liq. Shu nuqtai nazardan, bo'lajak pedagoglarda o'quv motivatsiyasini shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillarni aniqlash, ularning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish va samarali yondashuvlar ishlab chiqish zamonaviy ta'lim tizimi uchun dolzarb ilmiy-amaliy vazifadir.

Adabiyotlar tahlili. O'quv motivatsiyasi va uni shakllantirishga ta'sir etuvchi psixologik omillar psixologiya va pedagogika fanida uzoq yillardan buyon muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu masala yuzasidan olib borilgan ilmiy ishlarda motivatsiya shaxsning ichki ehtiyojlari, ijtimoiy kutishlar, emotsional-ruhiy holatlar va o'qitish muhitining o'ziga xos xususiyatlari bilan bevosita bog'liq jarayon sifatida talqin etiladi.

Motivatsiya nazariyalariga asos solgan olimlardan biri A. N. Leontyev bo'lib, u motivni faoliyatning mazmuniy asosini tashkil qiluvchi psixik komponent sifatida ko'rsatgan. Leontyevga ko'ra, har qanday faoliyat, jumladan o'quv faoliyati ham, motiv asosida shakllanadi va ongli maqsadga yo'naltiriladi. Shuningdek, L. I. Bojovich shaxs rivojida shaxsiy qadriyatlar va ijtimoiy talablarning motivatsiyaga ta'sirini alohida tahlil qilgan.

Zamonaviy motivatsiya nazariyalaridan biri bu amerikalik olimlar E. L. Dessi va R. M. Ryan tomonidan ishlab chiqilgan Self-Determination Theory (O'z-o'zini belgilash nazariyasi) bo'lib, u shaxsning ichki ehtiyojlari – avtonomiya, kompetentlik va bog'liqlik – motivatsiya shakllanishining asosi ekanini asoslaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, talabaning ichki motivatsiyasi uning o'qishga bo'lgan ichki ishtiyoqi, o'z ustida ishlash istagi va faoliyatdan zavqlanish bilan bog'liq bo'ladi.

Mahalliy tadqiqotchilardan Z. M. Musurmonova, A. A. Karimov va G. T. Toshpo‘latova ishlarida ham bo‘lajak pedagoglarning motivatsiyasi, shaxsiy rivojlanishi va o‘quv faoliyatidagi psixologik omillar chuqur yoritilgan. Jumladan, Musurmonova (2021) motivatsiyaning shakllanishida refleksiya, shaxsiy maqsadlar va ijtimoiy tajribaning o‘rni katta ekanini ta’kidlagan. Toshpo‘latova esa ta’lim muhitidagi emotsional iqlim, o‘qituvchi va guruhdoshlar bilan bo‘lgan munosabatlar motivatsiyani kuchaytirishi yoki susaytirishini amaliy dalillar bilan asoslab bergan.

Shuningdek, P. Pintrich va D. Shank (2002) tomonidan ishlab chiqilgan “Motivatsiya va o‘qitish” modeli ta’lim jarayonida motivatsiyaning o‘zgaruvchan tabiati, uning bilim olish samaradorligiga ta’siri, shuningdek, kognitiv va emotsional omillar o‘rtasidagi aloqalarni tahlil qilish imkonini beradi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak pedagoglarning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan motivatsiyasi – ko‘p qirrali, murakkab psixologik holat bo‘lib, uni shakllantirishga ta’sir qiluvchi omillar tizimli yondashuvni talab qiladi. Shu bois, ushbu mavzuni ilmiy jihatdan chuqur o‘rganish orqali samarali pedagogik-psixologik yondashuvlar ishlab chiqilishi mumkin.

Muhokama. O‘quv motivatsiyasi shaxsning ta’lim jarayonidagi faol ishtirokini, bilimga bo‘lgan intilishini va kasbiy o‘sishga yo‘naltirilgan ongli harakatini ta’minlovchi asosiy psixologik mexanizmdir. Ayniqsa, bo‘lajak pedagoglar uchun bu omil nafaqat ta’lim jarayonida muvaffaqiyatga erishish, balki kelajakda kasbiy faoliyatda samarali ishlash uchun ham poydevor vazifasini bajaradi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, motivatsiyaning shakllanishi va barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy psixologik omillar quyidagilar bo‘lib xizmat qiladi: shaxsiy qadriyatlar tizimi, o‘zini anglash, o‘z-o‘zini baholash, emotsional barqarorlik va kasbiy identifikatsiya.

Shaxsiy qadriyatlar tizimi shaxsning o‘z hayotiy maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlarini belgilaydi. Qadriyatlari aniq shakllangan bo‘lajak pedagoglar o‘qishni shunchaki zarurat emas, balki shaxsiy ehtiyoj va kasbiy yuksalish vositasi sifatida qabul qiladilar. Bu esa o‘z navbatida motivatsiyaning ichki shaklini kuchaytiradi.

O‘zini anglash va o‘z-o‘zini baholash jarayonlari ham motivatsiyani shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Talabaning o‘z kuchiga ishonchi, o‘z salohiyatini anglay olishi, real maqsadlar qo‘yishi uni o‘quv jarayonida faolroq ishtirok etishga undaydi. Refleksiya — ya’ni o‘zini kuzatish, xatti-harakatlari va qarorlarini tahlil qilish — o‘quv faoliyatining samaradorligini oshiruvchi kuchli ichki resursdir.

Emotsional barqarorlik esa o‘quvchining stress holatlariga chidamliligi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri yo‘l tutish qobiliyati va o‘z his-tuyg‘ularini boshqara olish salohiyati bilan bog‘liq. Emotsional jihatdan barqaror shaxsda ichki motivatsiya kuchli bo‘lishi kuzatiladi, chunki u mustahkam psixik asosga ega bo‘ladi.

Kasbiy identifikatsiya — ya’ni o‘zini kelajakdagi kasb bilan bog‘lay olish — motivatsiyani kuchaytiruvchi eng muhim omillardan biridir. Bo‘lajak o‘qituvchi o‘zini pedagog sifatida tasavvur eta olganidan so‘ng, uning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabati ijobiy tus oladi.

Bundan tashqari, o‘quv muhiti — o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi munosabat, guruh iqlimi, baholash tizimi, metodik yondashuvlar — ham motivatsiyaning shakllanishida sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Shaxsga yo‘naltirilgan va psixologik jihatdan qulay o‘quv muhit ichki motivatsiyani rag‘batlantiradi, tashqi omillarga qaramlikni kamaytiradi.

Bo‘lajak pedagoglar motivatsiyasining shakllanish jarayonida faqatgina individual psixologik omillar emas, balki ijtimoiy-psixologik muhit, ta’lim tizimidagi metodik yondashuvlar va psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi ham muhim rol o‘ynaydi. Talabalarda ichki motivatsiyani uyg‘otish uchun ularning shaxsiy imkoniyatlariga ishonch bildirish, o‘zini anglashga sharoit yaratish va o‘quv jarayonida maqsadga yo‘naltirilgan muloqotni ta’minlash talab etiladi.

Motivatsiya shakllanishida tashqi omillar – ya’ni rag‘batlantirish, baholash, raqobat

muhiti, o'qituvchi munosabati – muhim bo'lsa-da, ular vaqtinchalik bo'lishi mumkin. Aksincha, ichki motivlar – shaxsning o'zini namoyon qilish istagi, kasbiy o'zlikni anglash, maqsad sari ichki turtki – uzoq muddatli barqaror motivatsiyani shakllantiradi. Bu esa faoliyat davomida mustahkam kasbiy tayyorgarlik va ijtimoiy mas'uliyat hissining shakllanishiga xizmat qiladi.

Dessi va Rayan (1985) tomonidan ishlab chiqilgan Self-Determination Theory asosida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ichki motivatsiyaga ega bo'lgan talabalar o'z faoliyatiga mustaqil yondashadi, tashqi baholovchilarning fikriga qaram bo'lmaydi va bilim olish jarayonida faol bo'ladi. Ular o'zining faoliyatini shaxsiy qadriyatlar bilan bog'lagani sababli o'quvdagi qiyinchiliklarga nisbatan ko'proq bardoshli bo'ladi.

Bundan tashqari, refleksiya va metakognitiv yondashuvlar ham bo'lajak pedagoglarning o'z motivatsion holatini tahlil qilish, o'ziga nisbatan ongli baho berish va harakatlarini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Reflektiv kompetensiyasi rivojlangan talaba o'zining zaif va kuchli jihatlarini tahlil qila oladi, bu esa o'z-o'zini rag'batlantirishga olib keladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, motivatsiyani shakllantirishda o'qituvchi shaxsining modeli ham o'ta muhimdir. O'qituvchining ishtiyoqi, muloqot madaniyati, talabalarga nisbatan hurmati va pedagogik yondashuvi motivatsion o'sishga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bo'lajak pedagoglar bilan ishlayotgan pedagoglarning o'zi ham kasbiy o'rnak bo'lishi kerak.

Shuningdek, ta'lim muhitining emotsional-iqlimiy holati – guruhdagi o'zaro hurmat, ochiqlik, qo'llab-quvvatlov muhitining mavjudligi – talabalarining o'zini xavfsiz his qilishini va o'z fikrini erkin bildirishi imkonini beradi. Bu holat, o'z navbatida, motivatsion resurslarni faollashtiradi.

Xulosa. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bo'lajak pedagoglarda o'quv motivatsiyasi shaxsning ichki ehtiyojlari, shaxsiy qadriyatlari, kasbiy o'zlikni anglash darajasi va psixologik holatlari bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Bu motivatsiya ularning ta'lim jarayoniga bo'lgan munosabati, bilim olishga bo'lgan intilishi, kasbiy o'sishga bo'lgan ishtiyoqi va o'zini anglash darajasini belgilaydi. O'quv faoliyatiga nisbatan barqaror, chuqur ichki motivatsiyaga ega bo'lgan talaba mustaqil fikrlaydi, mas'uliyatni his qiladi va kelajakdagi pedagogik faoliyatga ongli tayyorgarlik ko'radi.

Psixologik omillar ichida ayniqsa o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, shaxsiy qadriyatlar tizimi, emotsional barqarorlik va kasbiy identifikatsiyaning o'quv motivatsiyasi shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, o'quv muhiti, o'qituvchi va guruhdoshlar bilan bo'lgan munosabatlar, baholash tizimi, interfaol metodlar va reflektiv yondashuvlar motivatsiyani oshirishda sezilarli rol o'ynaydi.

Tavsiyalar

1. Psixologik treninglar tashkil etish – Talabalarda o'zini anglash, o'z-o'zini baholash, shaxsiy maqsadlar qo'yish va kasbiy identifikatsiyani rivojlantirishga qaratilgan psixologik treninglar o'tkazilishi lozim.

2. Refleksiya asosida o'quv mashg'ulotlarini boyitish – Har bir dars yakunida talabaning o'z faoliyatiga nisbatan tahliliy fikr yuritishi, o'zini baholashi uchun refleksiya bo'limlari kiritilishi maqsadga muvofiq.

3. O'qituvchi-shogird munosabatlarini sodiq va ijobiy ruhda tashkil etish – O'qituvchining ishtiyoqi, hurmati va shaxsiy yondashuvi talabalar motivatsiyasiga bevosita ta'sir qiladi.

4. Emotsional-iqlimiy muhitni sog'lomlashtirish – Guruhdagi ochiqlik, hurmat, yordamga tayyorlik kabi fazilatlar rag'batlantirilsin. Psixologik xavfsizlik hissi ichki motivatsiyani kuchaytiradi.

5. Interfaol metodlar va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar qo'llanilishi – Talabalarni faollashtiruvchi, mustaqil fikr yuritishga undovchi va kreativlikni rag'batlantiruvchi pedagogik metodlar ustuvorlik kasb etishi zarur.

6. Individual rivojlanish rejalari ishlab chiqish – Har bir talabanning ichki motivatsiyasi, o‘ziga xosligi, ehtiyojlari va kasbiy yo‘nalishiga asoslangan shaxsiy rivojlanish rejasi tuzish foydali bo‘ladi.

7. Kasbiy mahorat darslarida psixologik komponentlarni kuchaytirish – Faqat nazariy bilim emas, balki shaxsiy o‘shishga, o‘z ustida ishlashga yo‘naltirilgan topshiriqlar ham tizimli ravishda kiritilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
2. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. – М.: Педагогика, 1968. – 464 с.
3. Деси Э.Л., Райан Р.М. Внутренняя мотивация и самоопределение в человеческом поведении. – СПб.: Речь, 2008. – 512 с.
4. Pintrich P.R., Schunk D.H. Motivation in Education: Theory, Research, and Applications. – Upper Saddle River, NJ: Pearson/Merrill Prentice Hall, 2002. – 448 p.
5. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness. – New York: Guilford Press, 2017. – 756 p.
6. Musurmonova Z.M. Talabalarda o‘quv motivatsiyasi shakllanishining psixologik xususiyatlari. – Toshkent: TDPU, 2021. – 198 b.
7. Toshpo‘latova G.T. Kasbiy motivlarni shakllantirishda shaxsiy yondashuvning o‘rni. // “Pedagogik mahorat” ilmiy-amaliy jurnali. – 2020. – №2. – B. 44–49.
8. Karimov A.A. Shaxsda o‘quv motivatsiyasining rivojlanish omillari. // “Psixologiya va ta’lim” jurnali. – 2022. – №3. – B. 61–65.
9. Vallerand R.J. Toward a hierarchical model of intrinsic and extrinsic motivation. // Advances in Experimental Social Psychology. – 1997. – Vol. 29. – P. 271–360.
10. Qodirova B.T. Ta’lim muhitining psixologik iqlimi va motivatsiya. – Buxoro: BDU nashriyoti, 2019. – 142 b.